

Devleti'ne bağlıdır. Daha evvelki asırlarda olduğu gibi bu zamanda da cemiyetin kültür ve ülküsünde en kuvvetli vasıf Müslümanlık, yani eskimiş Şark medeniyetidir ... Garbı taklitte en ileri gidenler bile ruhta Müslümanlığa ve Şarklılığa bağlı kalmışlardır. Edebiyat da vaziyet aynıdır" (*Yeni Türk Edebiyatı*, s. 5-6).

Buradaki "eskimiş Şark medeniyeti" ibaresinin Müslümanlık ile özdeşleştirilmesi, onu İslâm medeniyeti kültür unsurlarına karşı olumsuz bir tavır içinde göstermektedir. Hatta Nâmık Kemal'i yeni cemiyet ve yeni edebiyatın bir müjdecisi olarak değerlendirirken onda samimi bir Müslümanlık ülküsü ve sağlam bir Osmanlılık sevgisi göze çarptığını kaydettikten sonra şairin vatan sevgisini aşılama gayretini "dinin ve eski inanışların iflâsını ilân eden peygamberane bir seziş" olarak değerlendirir. Yazar sonraları bu tavrını daha ılımlı bir çizgiye çekmiş, özellikle divan edebiyatının ümmet edebiyatını temsil eden bir zümre kültürü olarak görüldüğü ve genellikle olumsuz yönde tenkit edildiği 1935-1960 yılları arasında onu dünyanın en asil ve en yüksek edebiyatı, eski Yunan ve Latin edebiyatları gibi büyük bir insanlık destanı, koca bir medeniyet eseri olarak nitelemiştir. Ona göre, "Bu edebiyat sanıldığı gibi gayr-i millî, gayr-i ictimai, gayr-i hayatî, Acem taklidi filân değildir. Aynı kültür ve aynı estetiğin mahsulü olan Arap, Acem edebiyatlarından çok başkadır. Tıpkı aynı kaideler ve aynı estetik altında meydana gelen Alman, Fransız ve İngiliz edebiyatlarının birbirinden başka oldukları gibi" (*Varlık*, sy. 61 [1936], s. 200-201). Vasfi Mahir, kendi çıkardığı *Divan* (Aralık 1944 – Haziran 1945) adlı dergide de Batı edebiyatı yanında, divan edebiyatını sevdirci yazı ve metinlere yer vermiştir.

Eserleri. Edebiyat hayatına şiir yazarak başlayan Vasfi Mahir, daha sonra şiiri tam olarak bırakmamakla beraber hazırlamayı düşündüğü Türk edebiyatı tarihiyle ilgili bol miktarda malzeme toplamaya yönelmiş ve bunların bazılarını antolojiler halinde yayımlamıştır. Bir kısmı ölümünden sonra basılan sayısı ellinin üzerindeki eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Şiir kitapları: Tunç Sesleri* (Kastamonu 1935), *Geçmiş Geceler* (İstanbul 1936), *Bizim Türküler* (İstanbul 1937), *Ergenekon* (İstanbul 1941), *Hayat Şarkıları* (Ankara 1965). Manzum tiyatroları: *On İnkılâb* (İstanbul 1933), *Yaman* (İstanbul 1933), *Sanatkâr* (Ankara 1965). Antolojileri: *Şâh eserler Antolojisi* (I-II, İstanbul 1934,

1939), *Divan Şiiri Antolojisi* (İstanbul 1947), *Tekke Şiiri Antolojisi* (Ankara 1955), *Şiir Defteri* (Ankara 1956), *Hikâye Defteri* (Ankara 1958), *Saz Şiiri Antolojisi* (Ankara 1963), *Türk Nesri Antolojisi* (Ankara 1963), *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler* (Ankara 1963), *Eski Yunan ve Latin Şiirleri* (Ankara 1965), *Türk Edebiyatı Antolojisi* (Ankara 1967). Edebiyat incelemeleri: *Fransız Edebiyatı* (İstanbul 1934), *Yeni Türk Edebiyatı* (İstanbul 1936), *Namık Kemal* (Ankara 1955). Ayrıca liseler için *İzahlı Türkçe Metinler* (İstanbul 1945), *Metinlerle Türk Edebiyatı* (I-IV, İstanbul 1951-1953) adlı eserleriyle Ömer Hayyâm'dan, Heine'den ve Baudlaire'den şiir tercümeleri vardır.

Vasfi Mahir'in, üzerinde on beş yıl kadar çalışarak başlangıcından XX. yüzyıla kadar geniş bir Türk edebiyatı tarihi hazırlama projesi ölümü üzerine yarım kalmıştır. Oğlu Utkan Kocatürk, Tanzimat devrine kadar olan kısmı yazılan bu eserin Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemlerini babasının müsvedde halindeki notalarını esas alarak bazı bağlantılar ve küçük ilâvelerle *Türk Edebiyatı Tarihi* adıyla yayımlamıştır (Ankara 1964). Vasfi Mahir bu eserinde, 1936'da yayımlanan *Yeni Türk Edebiyatı*'ndaki tasnifi kabul etmekle beraber tarihî ve coğrafi realiteye dayanarak Türk edebiyatını üç safhada ele alıp incelemiştir: a) Orta Asya'da Türk edebiyatı; b) Orta Asya ile Anadolu arasında Türk edebiyatı; c) Anadolu'da Türk edebiyatı. Eserin en önemli yanı, İslâmî Türk edebiyatı dönemiyle ilgili kitapların çoğunun ayrıntılı biçimde tanıtılmasıdır. Söz konusu tanıtımların önemli bir bölümü yazarın sonradan Millî Kütüphane'ye devredilen özel kütüphanesindeki yazmalara dayanmaktadır. Kocatürk bu eseriyle Türk edebiyatı tarihine yeni bir bakış açısı getirememişse de sağlam bilgiler ihtiva eden güvenilir bir kaynak ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Vasfi Mahir Kocatürk, *Yeni Türk Edebiyatı*, İstanbul 1936, s. 5-6; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. V-X; a.mlf., "Divan Edebiyatı, Halk Edebiyatı", *Varlık*, sy. 61, İstanbul 1936, s. 200-201; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, V, 1931-1941; Muharrem Mercangil, "Vasfi Mahir Kocatürk: Eserleri", *Yeni Yayınlar Dergisi*, VII/1, Ankara 1962, s. 21-25; Mehmet Nuri Yardım, "Vasfi Mahir Kocatürk", *Kültür Dünyası*, II/15, İstanbul 1998, s. 58-59; "Kocatürk, Vasfi Mahir", *TA*, XXII, 147; "Kocatürk, Vasfi Mahir", *TDEA*, V, 380.

NAZIM H. POLAT

KOÇİ BEY

IV. Murad ve Sultan İbrâhim'e devlet idaresinde yol göstermek üzere kaleme aldığı risâlelerle ün salmış Osmanlı müellif ve mütefekiri.

Büyük şöhretine rağmen hal tercümesiyle ilgili pek az şey bilinen Koçi Bey'in hayatı hakkında söylenenler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında risâlelerinin ilkinin basımı sırasında ortaya atılmış bazı tahmini kanaatlerden ibarettir. Belirli herhangi bir kaynak ve vesikaya dayanmayan bu bilgiye göre Koçi Bey, çocuk yaşta iken Arnavutluk'tan devşirilerek Acemi Ocakçı'na alınmış, zamanla Enderun'da bazı oda zabıtlıklarında bulunduktan sonra Has Oda'ya yükselerek itimat ve sevgisiyle kazandığı IV. Murad'ın musâhibleri arasında yer almış veya "mahrem-i hâs"ı olmuştur. Onun ölümüyle yerine geçen kardeşi Sultan İbrâhim'e de bu yolda hizmet verir. Hayatının bundan sonrası için kesin bilgiler olmayıp bu hükümdarın son senelerinde yahut IV. Mehmed'in saltanatının ilk devresinde emekliliğe ayrılıp memleketine döndüğü ve orada öldüğü yolunda bazı tahminler ileri sürülür.

Risâlesinin çoğu nüshalarındaki başlıkta Görice olarak gösterilmesinin yanında karısı ve Sefer Şah adındaki oğlunun mezarının Görice'de Mirâhür İlyas Bey Camii'nin hazîresinde olduğunu ve Görice ile Anıverye köyü arasındaki Koçi Bey namına vakfedilmiş bir arazinin mevcudiyetini haber veren Bursalı Mehmed Tâhir, kendisinin mezarının ise Manastır yolu üzerindeki Flamént köyünde bulunduğuna dair bir rivayetten söz eder. Onun karısı ile oğlunun yanında yattığına dair Babinger'in kaydı tamamen gerçek dışıdır. Bir yazma eserde asıl adının Mustafa olarak geçtiğini kaydeden Bursalı Tâhir'in, risâlesi dolayısıyla Kahire Hidîviyye Kütüphanesi katalogunda da (krş. Dağıstânî, *Fihrist*, I, 247) lakabı yanında adının Mustafa şeklinde gösterildiğini belirtmesinden bu yana kendisinden hep bu adla bahsedilir olmuştur. Aslında bu kayıt "el-emîr Koca Mustafa el-Görceli" şeklindedir. Onun eseriyle yakından meşgul olan Rus Türkologu Smirnov, risâlenin Petersburg nüshasındaki başlığının Koçi Bey'i Görice değil "Gümürçinelî" diye gösteren kaydına dayanarak kendisini Gümürçinelî ve buranın nüfusça Türk bölgesi olması dolayısıyla da Türk asıllı olarak kabul eder (*Kuçibey Gömyurdjinskiy*, s. 41).

Bir Arnavut devşirmesi olduğu görüldüğünden hareketle taşıdığı Koçi Bey adının, herhalde kırmızı yanaklı olması dolayısıyla Arnavutça'da kırmızı mânasına gelen "kuş" sözünden türetilme bir lakap olduğuna dair Bursalı Mehmed Tâhir'in ileri sürdüğü tahmin tenkitsizce kabul edilip günümüze kadar tekrar edilegelmiştir (meselâ bk. Kornumpf; İmber, bibl.). Ancak bu açıklama tarihî Türk onomastiğinin verileri karşısında tamamıyla geçersizdir. Gerçekte "Koçi Bey" sözü bir lakap değil doğrudan doğruya ve başlı başına bir addir. Osmanlı sahası Türk onomastiği tarihi, yalnız XVII. yüzyılda değil XV ve XVI. yüzyıllarda da bunu müstakil bir ad olarak taşıyan birçok şahsiyeti haber verir.

Evliya Çelebi'nin eserinde IV. Murad çevresinin önde gelen simalarından biri olarak geçen "musâhib-i sâbık Mustafa Ağa'nın (Seyahatnâme, I, 215) Koçi Bey olabileceği yolundaki tahmin de (İA, VI, 832) doğru değildir. Burada zikredilen şahıs Silâhdar Mustafa Paşa'dır. Öte yandan aile itibarıyla timar ve zeâmet tasaruf eden Türk beylerinden birisi olup saraya mensup ağalarla dışarıdan ilişki kurmuş, belki de onların tavsiyeleri üzerine IV. Murad ve Sultan İbrâhim'e devlet nizamı ve teşkilâtıyla ilgili görüşlerini sunmuş olabileceği yolundaki beyan da hatalıdır (TA, XXII, 149-150).

Saray protokolünü en ince teferruatına kadar bilecek derecede vukufu, iç işleyişiyle Enderun hayat ve çevresini çok iyi tanımasının yanı sıra IV. Murad'ın kendisine bazan günde dört beş defa danıştığı, Sultan İbrâhim'in de bilgisinin yetmediği müşküllerle karşılaştığında bunların altından kalkmak için kendisinden çok acele cevaplar beklediği hususundaki ifadeleri onun saray içinden biri olduğunun açık bir göstergesidir. Devlet mekanizmasının çeşitli şube ve müesseseleriyle işleyişine, idarî usul ve tatbikata dair derin vukufu, onun en azından ve hiç değilse Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinin gün görmüş bir emektarı olduğunu düşündürür.

IV. Murad'a olan risâlesinin önsöz mahiyetindeki kısmında Koçi Bey kendisini "nazardan sâkıt olmuş" emektar kullar safında bir kimse olarak tanıtır ve her tarafı sarmış fesat ve kötülükler dolayısıyla yaşanan endişe verici gidişat karşısında kendisi gibi kenarda kalmış diğer emektarlarla paylaştıkları düşünceleri hü-

kûmdarın kulağına ulaştırmak için zemin bulamadıkları, ancak kötülüklerin üstüne yürüme azmini bir müddetten beri görmekte oldukları hükümdara görüşlerini arz etme fırsatının doğduğunu, herkesin artık bunları ona iletme yolunun açılmış bulunduğunu farkettiğini belirtir. Annesi Kösem Mahpeyker Sultan'ın yıllarca vesaleti altında kalmış olan IV. Murad'ın bir hamle ile bütün idareyi ele aldığı, devletin başına belâ kesilen kapıkulu askerine ilk darbeyi indirdiği tarihten bir yıl öncesine giden bu ifadelerin peşinden gelen bir sene sonraki bir arzı Koçi Bey'in orada beliren çehresini biraz daha aydınlığa çeker. İlk risâlesine girmemiş olan, fakat onun içindeki diğer üç arz ile birlikte başka bir yazmada yer alan, daha sonraki bir arzda (Mecmûatü'r-resâil, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3205, vr. 96^b = Murphey, TTK Belleten, XLIII/171 [1979], s. 556-557) daha önce hükümdara söylemeye cesaret edemediklerini bu defa belirtmek istediğini açıklarken kendisini Osmanlı hânedanının nimetleriyle yetiştirmiş, bu hânedana yedi atadan beri hizmet vererek gençlik yıllarından şimdiki ileri yaşlılık çağına gelinceye kadar pek çok gazâ ve savaşa iştirak edip din ve devlet uğruna nice gayretler sarfı ile nihayet "pîr" olmuş çok eski bir emektar kulu olarak tanıtır. Öyle anlaşılıyor ki, bu metinde bahis konusu edilen Sinan Paşa Köşkü'ndeki büyük ayak divanının tarihi olan 10 Mayıs 1632'de Koçi Bey artık koca bir pîrdir. Hânedana yedi atadan beri hizmet verdiği dair ifadesi, Koçi Bey'in bu hizmet mâzisinin II. Selim'in son yıllarına kadar çıktığına ve bu satırları yazdığı sırada yaşının seksenler civarında seyrettiğine hükmettirecek mahiyettedir.

Bağdat seferinde padişahın emriyle yapıldığını belirtip onun başı miğferli bir gravürünü basan Ebüzziyâ Tefvîk'ten sonra Koçi Bey'in bütün seferlerinde IV. Murad'ın yanında bulunduğunu söylemek âdet hükmüne girmiştir. Ayrıca Koçi Bey'in genç Naîmâ İstanbul'a geldiğinde onu himayesi altına aldığı ve sonra da onun hocası olduğunun kaydedilmesi (meselâ bk. Babinger; İmber, bibl.) kronolojik gerçeğe tamamen ters düşen bir iddiadır (krş. Lewis V. Thomas, A Study of Naima, New York 1972, s. 22). Naîmâ'nın doğum tarihi olan 1665 yılında Koçi Bey'in hayatta olmasını düşünmek bile mümkün değildir.

Ebüzziyâ Tefvîk, Koçi Bey'in doğduğu yerde soyunun tükenmiş olduğunu haber verir. Buna mukabil kaydedildiğine göre kardeşi Hürrem Bey gördüğü bir haksızlık yüzünden IV. Mehmed zamanında (1648-1687) Rusya'ya kaçarak din ve isim değiştirip ora soyluları arasına karışmış ve soyu bu sıfatla devam etmiştir (Kornumpf, s. 423; krş. Ruskiy Entsiklopedičeskij Slovar, Peterburg 1873, VIII, 382; Entsiklopedičeskij Slovar [Brokgauz-Efron], Peterburg 1895, XVI, 31, 465).

IV. Murad'a Sunulan Risâle. Yirmi yaşına gelinceye kadar tahtta pasif kalmış göründüğü yıllar esnasında toplum ve devlet idaresine hâkim bozuklukları kavramış, iktidara ve aksiyona geçmek için kendisini iyi hazırlamış gördüğü IV. Murad için kaleme aldığı risâlesinde Koçi Bey, XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak ülke ve devletin içine düşmüş olduğu kötü durumun umumi manzarasını çizdikten sonra ülkeyi hükmü altına almış kötülükleri seyredip de susmasının kendisi için mümkün olamayacağını ifade eder ve bu durumu bütün acılığı ve açıklığıyla hükümdara duyurmayı kendisi için kaçınılmaz bir misyon saydığını belirtir. Genç sultanı gidişe dur demeye ve kötülüklerin, devletin sürüklendiği tehlikenin önünü almak için harekete geçmeye davet ile bunu yapmadığı takdirde "rûz-ı cezâda bunun hesabının kendisinden sorulacağını" pervasızca söylemekten kaçınmaz. Önceki yıl sel yüzünden Kâbe'nin duvarının yıkılması hadisesiyle (19 Şâban 1039 / 4 Nisan 1630; Naîmâ, Tarih, 1147, I, 490) çok geçmeden neredeyse ayağının ucuna denecek kadar yakınına yıldırım düşmesinin (14 Zilkade 1039 / 25 Haziran 1630; a.g.e., I, 489) ona birer ilâhî uyarı olduğunu hatırlatır.

Koçi Bey, devletin geleceğini ve bekasını beklemekte olan büyük tehlikeyi haber veren bozulmuş ve içten çürümüş olgusunu idarî ve içtimâî müesseseler zemininde ele almaktaydı. Kuvvetli bir tahlil kabiliyetiyle gözden geçirdiği meseleler dizisinde sadece güncel tesbitler düzeyinde kalmakla yetinmeyip bunların sebep ve menşelerine gitmeyi gözetken tarih perspektifi içinden bir yaklaşım ortaya koyar. Bozulmuş yönünden üzerinde durduğu müesseseyi evvelce ne idi, şimdi nasıldır ve ne haldedir tarzında bir muhâkeme ile gözden geçirip tahlillerini geçmişle şimdiki zaman arasında devamlı bir mukayese düşüncesine dayandırarak yürü-

tür. Yaşanmakta olan bozulmuş ve çözülmelerin başlangıcını çok defa Kanûnî Sultan Süleyman devri (1520-1566) ve özellikle III. Murad'ın son saltanat yıllarına (1574-1595) götürür. Koçi Bey'in tahlil ve mukayeselerinde üstün ve en mühim taraf bunları istatistik bilgi ve rakamlara dayandırmasıdır. İstatistik bilgiyi çok iyi kullanmasını bilen Koçi Bey, meseleleri bu yoldan âdeta riyâzî bir kesinliğin çarpıcılığı ile ortaya koymak gibi bir başarıya ulaşır.

Çizdiği bozulmuşlar tablosu içinde Koçi Bey'in birinci derecede ehemmiyette bir mesele olarak üzerinde ısrarla durduğu konu timar ve zeâmet müessesesinin içine düşmüş bulunduğu durum olmuştur. Ranke gibi önde gelen Batılı tarihçilerin de Osmanlı Devleti'nin asırlarca sürmüş kudret ve üstünlüğünün birinci derecede âmillerinden biri saydıkları timar ve zeâmet sisteminin, müesses kanun ve usuller çiğnenerek nasıl bozulup zaafa uğratıldığını verdiği zengin örnekler, istatistik mukayese ve tesbitlerle gözler önüne seren Koçi Bey buna en temeldeki mesele olarak bakar. Sistemin zaafa uğratılmasının kötü neticelerinin bir diğeri olarak kapıkulu askeriyile timarlı güç arasında öteden beri devletçe gözetilmekte olan dengenin bozulması, başı boş bir kuvvet olarak meydan bulan bu zümrenin, özellikle altı bölük halkının, yani sipah kanadının kontrol ve disiplinden çıkmasını gösterir. Çare olarak timar ve zeâmet müessesesinin her şeyden önce ele alınıp ona geçmişteki karakterinin kazandırılması gerektiğini ileri sürer. Bozulmalar zinciri içinde üzerinde durduğu bir başka mesele de kapıkulu askerinin tâbi bulunduğu devşirme rejiminin delinmesi, ocağa ve Enderun'a "ecnebi" dediği başka sosyal tabaka ve sınıflardan kimselelerin girmiş veya sokulmuş olmasıdır.

Onun müesseseler çapında ele aldığı diğer bir bozukluk da ilmiye sınıfıyla ilgilidir. Bu konuda medrese tedrisatındaki seviye ve buralardaki ilmî faaliyet gibi hususlara doğrudan doğruya yönelmek yerine, ilmiye sınıfına hâkim olmaya başlamış usulsüz tayinler ve bu yüzden bura kadrolarının ehliyetsiz ellere geçmesi gibi noktalara parmak basmaktadır. İlmiye mansıb ve mevkilerine nasıl hak kazanılacağını belirleyen usul ve nizamın Kanûnî Sultan Süleyman çağından başlayarak nasıl dışına çıkmış olduğunu, zamanın seyri içindeki çeşitli örnekleriyle

gösterip tahlil eden Koçi Bey, rüşvet ve kayırma yüzünden içine girilmiş olan bu fena çığırla İslâm'ın her türlü mevki ve umurun ehline emanet edilmesi hususundaki buyruğunun da çiğnenmekte olduğunu söyleyerek İslâmî ahlâk ve prensipler namına şiddetli tenkitlerde bulunur.

Müesseseler yönünden ele alıp zararları hususunda sultanın dikkatini çekmeye çalıştığı, sık sık üzerine döndüğü başka bir konu ise keyfî veya haksız azillerle her çeşit mansıb ve vazifede sebebiyet verilmekte olan istikrarsızlıktır. Mansıb sahiplerinin vazifeleri başında uzun süre kalamamalarının devleti vasıflı ve yetişkin insan unsurundan mahrum bıraktığını belirten Koçi Bey, özellikle fetva makamına gelenlerin azil endişesinden uzak bulundurulmasının yanı sıra kazaskerlerle diğer ilmiye mensuplarının da vazife sürelerinin uzun tutulmasının faydalarını etraflı surette açıklar.

Devlet mekanizmasının sağlıklı bir şekilde işleyişindeki özel konumuna işaret ettiği vezîriâzamlığın statüsünü başlı başına bir konu olarak açıklamak gerektiğini duyan Koçi Bey, vezîriâzamanın saray çevresinin müdahalelerinden, nüfuz sahibi kimseler tarafından tesir ve tazyik altında kalmaksızın icraatında hür hareket etmesinin olumlu yönlerini hükümdara göstermek ister.

Koçi Bey'in yalnız belirli bir müessese ve kesimle sınırlı olmanın çok ötesinde her kesimi içine alan, bütün toplum hayatına tesir eden bir sosyal dert oluşu sıfatıyla devleti kemiren ve çöküntüye götüren bir âfet nazarıyla baktığı rüşvet hadisesini ısrarla ele alarak genç sultanı zamanı geldiğinde harekete geçmesi için zihnen hazırlamaya çok önem verdiği görülmektedir. Koçi Bey, rüşvetin yanı sıra onun kadar zararlı ve ahlâk bozucu tesirleri dolayısıyla zamanının diğer bir sosyal derdi olan, o vaktin tabirince "şöhret merakı" denmekte olan gösteriş ve lüks düşkünlüğü meselesine de ayrıca parmak basar.

Koçi Bey, risâlesinin ikinci yarısında yer alan arzlarında, başta sıraladığı meselelerin düzeltilme ve giderilme çarelerini açıklamaya yönelir, ne gibi tedbirlere ihtiyaç bulunduğunu bir bir anlatır. Düzeliş çarelerini, "kânûn-ı kadîm" dediği geçmişteki usul ve nizamlara dönüştürerek arayan Koçi Bey, bu gerçekleştirildiği takdirde devletin eski kudretini yeniden

kazanacağı ümidindedir. Asgari bir had olarak timar ve zeâmet müessesesinin evvelki haline kavuşturulması ve ulûfeli kapıkulu mevcudunun mümkün olduğu kadar azaltılmasının bile ona geçmişteki halini iade edeceği kanaatini besler.

Kanûnî Sultan Süleyman çağını çift yönlü bir görüşle değerlendiren Koçi Bey, devlet nizamındaki çözümlerin başlangıçlarını o devirde görürken öte yandan onu imparatorluğun kudret ve zenginliğinin zirveye eriştiği bir zaman olarak kabul eder. Bu görüşün sadece ona mahsus olmayıp Osmanlı devlet ve toplum hayatında idrak olunan bozulmuş ve çözümler üzerinde düşünen daha önceki ve çağdaşı bazı Türk müellifleri tarafından da ifade edilmiş olduğunu kaydetmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinin Batılı tarihçilerin hiçbir tarafından onun kadar vukufia ele alınmadığını belirten Hammer eseri, Montesquieu'nün Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı hakkında *Considérations sur les causes de la grandeur des romains et de leurs décadence* adlı telifinin Osmanlı edebiyatında muadili olarak görür ve Koçi Bey'i "Türk Montesquieus" diye adlandırır (GOR, II, 349; III, 210).

Koçi Bey'in risâlesinin IV. Murad'ın 1632'den itibaren devlet düzenini sağlamak, yaygın çürüyüş ve bozuklukların önünü almak için giriştiği icraat üzerinde büyük bir tesiri olduğu Hammer ve Ahmed Vefik Paşa'nın başını çektiği müelliflerce ittifakla kabul edilir. Risâlede bahis konusu olan tavsiye ve hedeflerle IV. Murad'ın hatt-ı hümayunları arasındaki münasebet ve paralellikleri kolaylıkla müşahade edilebilmektedir.

Koçi Bey'in IV. Murad'a arzlarının matbu nüsha vasıtasıyla bilinenlerden ibaret bulunmadığı belli olmaktadır. Bağdat'ın kurtarılması için yapılacak seferin stratejisini çizen tavsiyelerini ihtiva eden arzı, Hammer'in faydalandığı Berlin nüshasında mevcut olduğu halde diğer nüshalarda yer almamaktadır (krş. a.g.e., III, 210; Hellert'in Fransızca tercümesinde bu yazma ile ilgili referans terkedilmiş olduğundan o tercümeye dayanan Atâ Bey, bu arzın eldeki nüshada bulunmadığına dair bir not düşmekle beraber sefer hakkındaki fikrânın bulunmayışının neden kaynaklandığını anlayamamıştır; *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, IX, 294). Eldeki baskılarına bakılırsa o devir insanını çok

meşgul etmiş, halkı perişan düşürmüş bozuk ayar sikke meselesine ilgisiz kalmış görünen Koçi Bey'in hakikatte Sultan İbrâhim'e olan risâlesinden önce bunu gerektiği gibi ele almış bulunduğu başka bir yerde mevcut olan arzı ile sabit olmaktadır. Risâle dışında kalmış olan bu metin, onun kaleminden çıkmış görünen ve hepsi de 1042 (1632) yılına ait başka arzların yanı sıra esas risâleden alınma, bilinen diğer üç arzı ile birlikte bir yazma mecmuada mevcut bulunmaktadır (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3205, vr. 97^a-107^b; bu yeni yedi metin Murphey, *TTK Belleten*, XLIII/171 [1979], s. 556-571'de yayımlanmıştır).

İdarî ve sosyal bozukluklar etrafında siyasetnâme, nasihatnâme, ıslahat lâyihası gibi eserlerle Osmanlı sahasında teşekkül etmiş literatürde, bunlar arasında çeşitli derecelerde benzerlik ve paralellikler bulmak mümkün olmaktadır. Bunların hepsinin müşterek bir kitabî kaynaktan zincirleme bir tesirle meydana geldiğini iddia etmek her zaman için isabetli bir düşünce olmaz. Belirli bir sosyal ortamda, belirli şartlar altında ortaklaşa yaşanmış belirli hadiseler karşısında, arada herhangi bir kitabî tesir olmadan da benzer tepki ve düşüncelere sahip bulunmak beklenmeyen bir şey değildir. Bu sebeple Koçi Bey risâlesinde bahis konusu literatürle ilgili benzer tarafların oluşu onun orijinal sayılıp sayılmaması için bir ölçü teşkil etmeyecektir. Esasında Koçi Bey risâlesinin en mühim ve en dikkate değer yönü de bu benzerlikler üzerine kurulu bir terkip arz etmesidir. Risâledeki görüşler, kitaplardan veya doğrudan doğruya filân eser vasıtasıyla öğrenilmiş şeyler olmaktan çok bizzat yaşanmış müşahedelerden, hadiselerle bizzat yüzyüze gelmekten edinilmiş görüşü ve verilere dayanır. Meseleye böyle bir açıdan bakış, Koçi Bey'in gün görmüş bir emektar devlet hizmetlisi olarak teşekkül eden portresine uygun düşen bir yaklaşımdır.

Aradaki benzer veya müşterek nokta ve unsurlara mukabil Koçi Bey'in bu ortaklaşa muhtevaya tasarruf kabiliyeti, bahis konusu ettiği hususları aynı yoldaki ve aynı dairededeki eserlere nisbetle daha vurgulayıcı, çokdaha çarpıcı ve dinamik bir ifadeye büründürüşü, daha derli toplu, sağlam planlı kompozisyonu, sergilediği tahlilci, tenkitçi zihniyet, muhatabı hükümdar karşısında gösterdiği

cesur ve açık sözlü tutumu ile, yazdıklarının ortada mevcut başka eserlerden daha farklı ve tesirli kıldığı gibi ona hepsinden daha fazla kabul görüp aranan bir eser olma vasfını kazandırmıştır.

"Kânûn-ı kadîm" dediği, Osmanlı Devleti'nin eski usul ve nizamlarına mutlak bir riayetin hâkim ve mevcut olduğuna inandığı yükseliş çağındaki disiplin ve ahlâka dönmekle, içinde bulunulan çözümlüş ve bozuluştan çıkılabileceği inancında olan Koçi Bey'in bu iyimser görüşleri, günümüz tarihçilerince geçmişteki bir altın çağa romantik bir özlem olarak karşılanmaktadır. Koçi Bey'in risâlelerindeki bu romantik havanın sonraki devir idarecileri ve ıslahatçıları üzerinde bir sirayet kudreti tesis ettiğine işaret edilir (Barkan, *İA*, XII/1, s. 323). O kadar önem verdiği timarlı sipahi konusunda yeni zamanlardaki ateşli silâhlar önünde bu kuvvetin artık eski tesir ve değerini kaybettiğini (Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London 1973, s. 48) onun ve çağının diğer ıslahat müelliflerinin henüz farkedemedikleri belirtilmektedir.

Devlet ve toplum yapısındaki bozulma ve çözümleri hükümdara anlattığı arzların kısa ve küçük hacimleri içinde, söylemek ve belirtmek istediklerini, ortaya koymaya çalıştığı konuları temel çizgileriyle derli toplu oturtabilmekte gösterdiği başarılı kronik yazarı ustalığı, onlara sadrazam yazısı imiş gibi "telhis" dedirten öz ve dolgun yapısı ile birlikte her birine damgasını vurmakta olan düşünce vuzuğu, ifade ve üslûba olan hâkimiyet, risâledeki yazıların nesir edebiyatımızın seçkin örnekleri arasında sayılmasını sağlamıştır. Bu yönden Ebüzziyâ Mehmed Tefvik ile başlayan ilk edebî değerlendirmelerde Koçi Bey'in nesri ve üslûbu Nâimâ tarihinin ifadece bir hazırlayıcısı sayılmış, bir çığır açıcı kabul edilen Âkif Paşa'nın da bir müjdecisi olarak görülmüştür.

Onu böyle bu hüviyetle takdim eden Ebüzziyâ'dan bu yana kendisine edebiyat tarihlerinde değişik ölçülerde, fakat hemen hemen daima yer verilmiş, değerlendirmelerde bulunulmuştur (Ebüzziyâ Tefvik, *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1296, s. 38-45; genişletilmiş 6. bs., 1330, s. 36-41; Abdülhalim Memduh, *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1306, s. 37-40; V. D. Smirnov, *Oçerk İstorii Turečkoy Literatur*, S.-Peterburg 1891, s. 72-73; Basmadjian, *His-*

toire de la littérature ottomane, Constantinople 1910, s. 121-122; Şehâbeddin Süleyman, *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1328, s. 158-164; Köprülüzâde Mehmed Fuad – Şehâbeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı*, İstanbul 1332, s. 381-383; İbrahim Necmi [Dilmen], *Târîh-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul 1338, I, 123-125; Sadettin Nüzhet [Ergun], *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri*, İstanbul 1931, s. 372; W. Björkmann, "Die klassisch-Osmanische Literatur", *Ph. TF*, II [Wiesbaden 1964], s. 454; V. Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 493; N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1972, II, 697-698).

Başlangıçta hükümdar nezdinde ve sarayın sınırları içinde kalmış olan risâle, daha telifi yılında Koçi Bey'in oğlunun elindeki nüshadan muhtemelen bir Enderun veya Dîvân-ı Hümayun görevlisi olan Abdullah Halife tarafından istinsah edilerek saray dışına çıkar. Fransız elçiliğinden müsteşrik Galland 1673 yılında onun bir nüshasını elde ederek Fransa'ya göndermişti (*Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople [1672-1673]*, nşr. Ch. Schefer, Paris 1881, II, 2). Petersburg nüshasında, birer mektup gibi sunulmuş arızalardan meydana gelen risâleyi "ruk'a-i esrâr-unvân" diye vasıflandıran kayıt da bu gizliliği aksettirir mahiyettedir. Batılılar'ca Osmanlı Devleti'nin askerî, malî ve iktisadî gücü ve zafını öğrenmek bakımından mühim sayılan eserin müsteşrik Pétis de La Croix tarafından ilk defa olarak Fransızca'ya tercümesi yapıp daha sonra baskısı da ortaya konur: *Canon de Sultan Suleïman, représenté à Sultan Murad IV. pour son instruction, ou état politique et militaire tiré des archives les plus secrètes des princes ottomans* (traduit du turc en Français par M. P^{xxxx}, Paris, C.-L. Thiboust, 1725). Osmanlı sultanlarının en gizli hazîne-i evrakından alındığı kaydı ile yapılan takdimi de Batı âleminin esere karşı gösterdiği ilginin arkasındaki düşüncüyü açıklayacak mahiyettedir. Onun ve Sultan İbrâhim'e olan diğer risâlesinin Avrupa'nın Paris, Berlin, Viyana ve Petersburg gibi başlıca devlet merkezlerinin kraliyet ve akademi kütüphanelerinde yazma nüshalarının yer alması bir tesadüf değildir.

Osmanlı tarihçiliği yönünden Hammer'in tesiriyle üzerine çektiği ilgi, Os-

manlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı parçalanma süreci sırasında daha da artıp Almanca, Macarca ve Rusça tercümelerinin ortaya konulmasına yol açarken reform havası içine girmiş Türkiye'de de neşredilme ihtiyacı duyulur, yirmi beş sene gibi bir zaman içinde birbiri ardınca çeşitli baskıları yapılır. Şinâsi Efendi de bu baskılar dolayısıyla risâleyi değerlendiren bir tanıtma yazısı kaleme alır (*Tasvîr-i Efkâr*, nr. 67, 28 Şâban 1279).

Metnin yurt içinde ve dışında eski harflerle yapılmış olan baskıları şunlardır: *Risâle-i Koçi Bey* ([Londra] 1861). Ahmed Vefik Paşa'nın hususi kütüphanesindeki Abdullah Halife hattı ile 1041'de (1631) istinsah edilmiş nüshasından küçük ve çok farklı hurufatla Londra'da Wathes Matbaası'na gerçekleştirilen ve Zilhicce 1277 (Haziran 1861) tarihini taşıyan bu baskıyı tanıtan müsteşrik Belin'in bunu İstanbul'da yapılmış göstermesi ("Bibliographie Ottomane", *JA*, Août-Septembre 1863, II, 232) devamlı bir aldanışa yol açmıştır. 1279'da (1862) yine Londra'da İncil Cemiyeti Matbaası baskısı daima Ahmed Vefik Paşa'nınki ile karıştırılır. *Risâle-i Koçi Bey* (İstanbul 1284 [taş basması]); *Risâle-i Koçi Bey* (nşr. V. D. Smirnov, Peterburg 1873); *Risâle-i Koçi Bey* (nşr. Ebüzziyâ Tevfik, İstanbul 1303).

Bunları Latin harfleri devresinde şu nesirler takip etmiştir: *Koçi Bey Risâlesi* (nşr. Hüseyin Namık Orkun, Ankara 1935, "Adliye Vekilliği. Türk Hukuk Tarihi. Araştırmalar ve Düşünceler", s. 169-232); *Koçi Bey Risâlesi* (nşr. Ali Kemali Aksüt, İstanbul 1939, s. 16-75 [filolojik bakımdan kusurlu olup tam güvenilirli değildir]); *Koçi Bey Risâlesi* (günümüz Türkçesi ile nşr. Zuhurî Danışman, Ankara 1972); *Koçi Bey Risâlesi*, "Eski ve Yeni Harflerle" (haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1994); *Göriceli Koçi Bey Risâlesi* (haz. Musa Şimşekçakan, Ankara 1997 [yazma üç nüsha ile karşılaştırmalı hazırlanmış olan metin baştan aşağı denecek derecede okuma yanlışları ile doludur]).

Risâlenin yazma nüshalarının İstanbul kütüphanelerindeki sayısı yirmiyi aşkın olup bunların içinde Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2237, Hüseyin Hüsnü Paşa, nr. 1005, Hamidiye, nr. 1469; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr. 350, Revan Köşkü, nr. 1320, vr. 108^b-152^a nüshaları özellikle zikre değer.

Pétis de La Croix'nın Fransızca tercümesi dışında Batı dillerine yapılmış olan

diğer tercümeler de şunlardır: Almanca: W. F. A. Behrnauer, "Koğabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen" (*ZDMG*, XI, 1861, s. 272-332); Macarca: Joseph Thury, *Török Történetorok* (Budapeşte 1896, II, 406-415 [seçmeler]); Rusça: V. D. Smirnov, *Kuçibey Gömyurdjinskiy i drugie Osmanskije pisateli XVII veka o pričinah upadka Turčii* (S.-Peterburg 1873, s. 70-185 [geniş notlarla birlikte tam metin tercüme]).

Sultan İbrâhim'e Sunulan Risâle. Sultan İbrâhim tahta geçtiğinde Koçi Bey, onun için de birincisinden dokuz yıl sonra bir ikinci risâle daha kaleme almak durumunda kaldı. İkisinin IV. Murad nezdinde gördüğü kabul ve icraatı hususunda ona sağladığı fayda ve hizmet, hükümdar değişikliğinde bu defa yenisi için de böyle bir risâle istenmesine yol açmıştı. Sultan İbrâhim varlığını muhtemelen annesi Kösem Sultan'dan öğrendiği, onun ve özellikle Vezîriâzam Kemankeş Mustafa Paşa'nın öğütlemeleriyle Koçi Bey'den, kardeşi IV. Murad'a olan risâlesi gibi kendisini de devlet işleri hususunda bilgilendirecek böyle bir rehber yazmasını ısrar ve acele ile istemektedir.

Koçi Bey'in bu şartlar altında tertip ettiği risâlede esas itibarıyla sultana ilk cülûs yılı içinde sunduğu arzlar yer almaktadır. Sultanın, cevaplarını acele beklediği soru ve konuların sık sık araya girmesinden dolayı risâledeki metinler arasında birinci risâledeki gibi muntazam bir sıralama, ele alınan bahislerde bir insicam tutturmak mümkün olmamıştır. Belirli bir tasnif dairesinde olmaksızın bir araya getirilmiş arzların taşıdığı başlıklar çok defa muhteviyatlarını gerektiği surette aksettirmez.

Her iki risâle de tahta yeni çıkmış, henüz tecrübe sahibi olmayan bir hükümdara yol gösterici olmak gibi müşterek bir gayeye yönelik olmakla beraber, mahiyet ve muhtevaca birbirlerinden çok farklıdır. Bu farkı yaratan da her şeyden önce ve doğrudan doğruya, muhatapları olan iki hükümdar arasındaki çok belirgin kültür seviyesi ve karakter farkıdır. Bundan dolayı ikinci risâle, birinci risâleden ele aldığı konu ve meselelerden başlayıp dili ve ifadesine varıncaya kadar ayrılmaktadır. Muhatabı kendisini daha küçük yaştan devlet idaresine hazırlamaya çalışmış, büyük işler yapmaya azimli, kültürü sağlam ve büyük irade

sahibi bir hükümdar olan IV. Murad'a risâlelerden birincisi, devleti çöküntüye götüren idarî ve sosyal bozuklukların tahliî ve tenkidî surette arz ve dökümü ile bunların ıslahına yönelik çağrı ve teklifleri de içine alan etraflı bir "brifing" verirken ikincisinin, muhatabı yıllarca siyaseten katledilmek korkusu içinde geçirilmiş kafes hayatının tesiriyle ruhi yapısı ve dengesi bozuk, kültürce gelişmemiş, zayıf iradeli, özellikle de zirvesi makamına çıktığı devletin müesseseleri, düzeni ve işleyişiyle ilgili hemen her şeyin cahili kalmış kimse olmak dolayısıyla bu defa Koçi Bey'e düşen iş, aksiyon ve hamle bekleyen meseleleri gündeme getirmek yerine, her şeyden önce yeni sultanı habersiz bulunduğu devlet düzeni ve teşkilâtı hususunda bilgi sahibi kılmak, işgal ettiği makam dolayısıyla vâki olacak çeşitli temalarında uyması gereken usul ve kaideleri, riayet etmekle mükellef bulunduğu birtakım saray ve devlet teşri-fatını zihnî seviyesinin kaldırabileceği bir açıklık ve basitlikle anlatmaya çalışmak olmuştur. Öyle ki, "Benim devletli hünkârım, böylece lugatlar bilmek lâzımdır" diyerek çağın vasat herhangi bir insanının bile kolayca bilebileceği "kul, vakıf, muhasebe, mezraa, âb, nân, bâd" gibi günlük hayatta cârî sözlerin bile ne demek olduğunu ona açıklamak mecburiyet ve ihtiyacını hisseder.

Netice itibarıyla ikinci risâlede idarî ve sosyal problemler yerine ağırlığı, çeşitli müesseseleriyle devlet mekanizmasının işleyişi ve saray teşriyatıyla ilgili konular kazanır. Bundan dolayıdır ki risâle, Koçi Bey tarafından konulmuş bir isim taşımadığı halde günümüzde "Teşkilât Risâlesi" diye adlandırılmaya başlanmıştır (meselâ bk. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, 1944, II, 225; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, 1945, s. 352; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, 1948, s. XIV; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, 1965, s. 289).

Askerî, mülkî, adlî kesimleriyle devlet teşkilâtı, tabii bu arada Enderun ve Kapıkulu Ocağı, Dîvân-ı Hümayun'un idarî yapısı, ilmiye sınıfı dahil çeşitli kesimlerdeki hizmet erbabının vazifeleri, unvanları, tayin ve nasblarının tâbi bulunduğu usuller, bürokrasi ve maliyeye ait istislahlar, hükümdar sıfatıyla saray dışında halk ile temaslarda dikkat edeceği hususlar, kendi adına düzenlenen yazışmaların tâbi bulunduğu formüller, devletin askerî, malî gücü, nüfusu ile ilgili bilgiler

için başvuracağı "kuyudât", sefer hazırlıklarının ne suretle yürütülebileceği, elçilerin, Kırım hanlarının kabul merasimi teşrifatı gibi çeşitli bürokratik bahisler risâlenin temel konularını teşkil eder. Odaklandığı bu konular ona herhangi bir siyasetnâme veya nasihatnâme sayılmasının ötesinde başlı başına bir diplomatika kılavuzu olma mahiyet ve hüviyetini kazandırmıştır. Hepsine öğretici olma gaye ve karakteri hâkim bulunan arzların her birini birer ders, bütünüyle de risâlenin kendisini küçük bir diplomatika el kitabı olarak görmek mahiyetlerine çok uygun düşen bir tesbit olacaktır.

Koçi Bey'in Sultan İbrâhim'e, saray dışında iken kendisine iletilmek üzere arzı hallerin verilmesi sırasında halk ile temasının ne yolda olacağına dair verdiği öğütler, sarayda sıkıntı hissettiği zamanlar psikolojik ferahlığa erişmesi için başvuracağı çarelere dair söyledikleri, eserin en asgari haddine inmiş nasihatnâme yönünü aksettirebilen birkaç küçük not kabilinden kalır. Sultan İbrâhim'in risâledeki yazılanlardan çok iyi faydalandığı, hatt-ı hümayun ve buyruklarında onun tavsiye ettiği formül ve ifadeleri kullanmaya dikkat ettiği görülmektedir (etrafı bilgi için bk. Uluçay, *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, s. 185-186).

Koçi Bey'in Sultan İbrâhim'e ilettiği arzlar ve bunları derlediği risâle çok gizli tutulduğundan saray dışına çıkabilmesi geç gerçekleşmiş, bu yüzden yapılan istinsahlar da sınırlı sayıda kalmıştır. Risâlenin nüshalarının birinci risâleye nisbetle çok az oluşu bu sebepten ileri gelmektedir.

Üzerinde müellif adını belirtecek hiçbir kayıt bulunmadığından dolayı onun Koçi Bey'e aidiyeti uzun süre bilinmemiş, hep anonim bir eser sayılmıştır. Birincisi gibi kendisine müellifçe verilmiş bir adı bulunmayan risâleye bazı kütüphane kataloglarında Hammer'in yaptığı gibi (*Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815, I, s. XXII) "nasihatnâme" unvanı yakıştırılmış, aynı zamanda müellifi meçhul bir eser olarak kaydedilmiştir. Risâleyi bu adla Almanca'ya çeviren Behrnauer, önce Sultan İbrâhim'in yaşlı veziri tarafından yazıldığını ileri sürmüştü (*ZDMG*, XI [1857], s. 111), daha sonra bu meçhul müellifin saray ve devlet hayatını çok yakından bilen yüksek bir görevli, muhtemelen yine bir vezir olabileceği tahmininde bulunmuştur ("Das Nasihatnâme ...", s. 699).

Risâle, öte yandan bazı müelliflerce yalın zamanlara kadar kayıp bir eser sanılmıştır (meselâ bk. *Osmanlı Müellifleri*, III, 119-120). Babinger de onun varlığını Naimâ'dan gelme bir rivayet kabilinden görür. Buna mukabil birinci risâlenin ilk neşrini yapmış olan Ahmed Vefik Paşa, eseri bütünüyle kayıp saymak yerine elde tam nüshasının olmadığını söylemek suretiyle gerçeğe daha yakın bir ifadeye bulunmuştur.

Hammer, Sultan İbrâhim'in vezirlerinden biri tarafından yazılmış gösterdiği risâlenin Viyana nüshası üzerinden muhteviyatının başlıca noktaları ile geniş bir hulâsa ve tahlilini yapmış (*Histoire de l'Empire ottoman*, trc. Hellert, Paris 1837, X, 407-412); W. F. A. Behrnauer de Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'ndeki üç yazma nüshası ile karşılaştırmalı surette ve açıklayıcı notlar ilâvesiyle Almanca tam tercümesini ortaya koymuştur ("Das Nasihatnâme, Dritter Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte", *ZDMG*, XVIII [1864], s. 699-740).

Aslından önce Almanca'ya tercümesi basılan risâlenin Türkçe metni ise yıllar sonra Koçi Bey'in IV. Murad'a risâlesiyle birlikte yer aldığı yazma nüshası üzerinden (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 474) ilk defa Ali Kemali Aksüt tarafından yayımlanmıştır (*Koçi Bey Risalesi. Şimdiye Kadar Elde Edilmemiş Eserin Tamamı*, İstanbul 1939, s. 77-127). Metnin ikinci neşri, Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki (nr. 4950) yazmasının Faik Reşit Unat tarafından zahrındaki bir kayda bakılıp Kemankeş Kara Mustafa'ya atfedilmek suretiyle yapılmıştır ("Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", *Tarih Vesikaları*, I/6 [1942], s. 443-480). Sultan İbrâhim risâlesinin Koçi Bey'e aidiyeti hususunda gösterilmiş olan şüphe ve tereddütlere Çağatay Uluçay'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki vesikalara dayanan araştırmaları kesin surette son verir.

İstanbul kütüphanelerindeki nüshalar içinde en güvenilir olanı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazmadır (Revan Köşkü, nr. 1323). Bunun Koçi Bey'in el yazısı ile Sultan İbrâhim'e takdim edilmiş nüsha olabileceği bir tahmin olarak ifade edilmiştir. İkinci risâlenin St. Petersburg nüshalarının tanıtımı Koçi Bey'e aidiyeti meselesiyle birlikte şu yazıda yapılmıştır: İ. E. Petrosyan, "On Three Anonymous Turkish Manuscripts from the St. Petersburg branch of the Institute of Oriental Studies Collection. The

Problem of Autorialship" (*Manuscripta Orientalia*, Helsinki I/I [July 1995], s. 17-20).

Risâle tam olarak Rusça'ya da tercüme edilmiş bulunmaktadır: A. S. Tveritina, "Vtoroy Traktat Koçibeya" (*Učenije Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, nr. 6 [1953], s. 212-268). Smirnov'un bahis konusu ettiği Petersburg nüshası hakkında geniş bilgi için bk. W. D. Smirnow, *Manuscripts turcs de l'Institut des Langues orientales*, Saint-Petersbourg 1897, s. 50-54.

BİBLİYOGRAFYA :

Hammer, GOR, Zweite verbesserte Ausgabe, Pesth 1834, II, 349-351; 1835, III, 208-210; a.m.f., HEO, 1836, VI, 281-285; 1837, IX, 390-392; a.m.f., (Atâ Bey), VI, 175-177; IX, 292-295; W. F. A. Behrnauer, "Hâgî Chalfa's Dustur'l-âmel, Ein Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte", *ZDMG*, XI (1857), s. 111-113; Ahmed Vefik Paşa, *Risâle-i Koçi Bey*, [Londra] 1861, s. 1, Önsöz; a.m.f., *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*, 8. bs., İstanbul, ts. (Matbaa-i Âmire), s. 169; V. D. Smirnov, *Kuçibey Gömyurdjinskiy i drugie Osmanskije pisateli XVII veka o pričinah upadka Turcii*, S. - Peterburg 1873; Ebüzziyâ Tevfik, *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1296, s. 38-45; a.e., genişletilmiş 6. bs., İstanbul 1330, s. 36-41; Dağıstânî, *Fihrist*, I, 247; *Sicill-i Osmânî*, 1314, IV, 63; *Osmanlı Müellifleri*, 1342, III, 119-120; Babinger, "Koçi Beg", *El*, 1927, IV, 1055; a.m.f., GOW, 1927, s. 184-185; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 220; M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukûkî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *VD*, II (1942), s. 26-29; M. Çağatay Uluçay, "Koçi Bey", *İA*, 1954, VI, 832-835; a.m.f., "Koçi Bey'in Sultan İbrâhim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 177-199; M. Tayyib Gökbilgin, "XVII. Asırda Osmanlı Devletinde Islâhat, İhtiyaç ve Temâyül-leri ve Kâtip Çelebi", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1957, s. 209-211; Bernard Lewis, "Ottoman Observers of Ottoman Declin", *IS*, I/1 (1962), s. 74-78; E. I. J. Rosenthal, *Political Thought in Mediaeval Islam*, Cambridge 1968, s. 226-227; Ömer Lütüf Barkan, "Timar", *İA*, 1974, XII/1, s. 321-325; Klaus Röhrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin 1973, s. 84-96; "Koçi Bey", *TA*, 1975, XXII, 149-151; H.-J. Kornrumpf, "Koçi Bey", *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (ed. M. Bernath - F. v. Schroeder), München 1976, II, 422-423; C. H. Imber, "Koçi Beg", *El²* (Ing.), 1979, V, 248-250; Rhoads Murphy, "The Veliyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations Between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings", *TTK Belleten*, XLIII/171 (1979), s. 547-571; a.m.f., "Dördüncü Sultan Murad'a Sunulan Yedi Telhis", *TTK Bildiriler VIII* (1981), II, 1095-1099; Gülbende Kuray, "Türkiye'de Bir Machiavelli: Koçi Bey", *TTK Belleten*, LII/205 (1988), s. 1655-1662; Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Geleneğin Yorumcuları*, İstanbul 1997, s. 24, 72-78.

